

*Ключевые слова:* самоопределение личности в сфере образования, образовательная карьера, выстраивание образовательной карьеры, формирование опыта выстраивания образовательной карьеры.

**Zhornova Olena I. Prevention and alleviation the poverty in the process of self-identification in education: approbation of social psychological methods**

The article shows that the effect of socio-psychological means of overcoming poverty as a lifestyle in the process of self-identification within the field of education is based on the reinterpretation of educational career by the person. The mechanism of reinterpretation of educational career works as the emergence of the fresh meanings of mastering the new educational programs through the gaps in the contents and the results of reconsidering one's possibilities in educational sphere, failure to keep the continuity in the past, present and future possibilities. When building an educational career, a person makes efforts in one, two or three directions of the potential fulfilment in the sphere of education. An experience of building the educational career has the following components: a target component (creating the conditions for reconsidering the experience of building educational career), a substantial component (information about building the educational career as a social psychological phenomenon of changing the lifestyle), a procedural component (representation of the phenomenon of educational career), a criterial component (defining the shifts in perception of the boundaries of the educational career), a resultative component (a support of the initiatives taken regarding the changes in the educational career).

*Key words:* self-identification within the field of education, educational career, building an educational career, developing the experience of building an educational career.

## **ЦІЛІ ТА СПОСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НОСІЯМ БІДНОСТІ ЯК СТИЛЮ ЖИТТЯ**

*В. О. Васютинський, м. Київ*

У процесі опитування 296 студентів було скорельовано рівні психологічного тяжіння до бідності і його усвідомлення, вибір цілей підвищення самоефективності, організаційних форм, методів і прийомів психологічної допомоги. Установлено, що особи, які обирають бідність як стиль життя, визнають потребу психологічної допомоги для себе. Проте таке визнання має радше екстернальний характер: вони охоче перекладають відповідальність за власну поведінку на інших людей. Ці особи більшою мірою орієнтуються на позбавлення від негативних рис, ніж розвиток позитивних. Від оточення насамперед очікують на допомогу в подоланні страхів і невпевненості та підвищенні самооцінки. Усвідомлення таких особливостей посилює в них відповідні очікування. На відміну від більш ефективних осіб, вони мало цікавляться позитивним досвідом інших людей із досягнення успіху та можливостями його використання у власній життєдіяльності. Натомість віддають перевагу малопродуктивному спілкуванню з носіями подібних до їхніх проблем.

*Ключові слова:* культура бідності, бідність як стиль життя, підвищення самоефективності, подолання страхів і невпевненості, підвищення

самооцінки, позитивні приклади досягнення успіху, обмін життєвим досвідом.

*Проблема.* Вивчення свідомості та поведінки осіб із низьким рівнем матеріального добробуту започатковано в теорії “культури бідності” О. Льюїса [1]. З метою конкретизації психологічних особливостей осіб, які належать до відповідних субкультур, ми розробили категорію “психологічне тяжіння до бідності”. Таке тяжіння розуміємо як схильність особи обирати бідність за стиль життя, надавати перевагу такому станові як суб’єктивно комфортному. Стиль життя носіїв культури бідності можна охарактеризувати такими рисами: знижена цінність індивідуальності, знижена самооцінка, послаблене прагнення до самоактуалізації, уникання відповідальності, знижена спроможність робити вибір, екстернальне прийняття вимушеності, вивчена безпорадність, знижена здатність до саморегуляції, обмежена просторово-часова орієнтація, послаблена інтегрованість поведінки, звужений діапазон відхилень від соціальних стандартів, схильність до захисних стилізацій [2].

Відомі з літератури та практики засоби психологічної підтримки бідних у подоланні притаманного їм стилю життя здебільшого спрямовано на особистісну корекцію. У цьому відношенні за цікавий орієнтир може правити досягнення певного рівня самоефективності, яку А. Бандура визнав за основу людської суб’єктності, – переконання особи щодо її здатності керувати подіями, які впливають на її життя, віра в себе та власну компетентність. Такі переконання підказують особі, може вона чи не може виконати певні дії, аби змінити ситуацію на краще, мобілізують її пізнавальні засоби, посилюють контроль над перебігом подій. Виконання або невиконання певних дій істотно залежить від того, як особа оцінює свої поведінкові та пізнавальні можливості з досягнення бажаного результату [3–5; 6, с. 695–696].

На окрему увагу вочевидь заслуговують соціально-психологічні чинники підвищення самоефективності. Під впливом соціальних оцінок, що їх отримує особа у відповідь на свої дії, вона навчається (або не навчається) регулювати свою поведінку та внутрішні психоемоційні стани, набуває (або не набуває) здатності більш-менш відсторонено ставитися до самої себе. (Якщо не навчається і не набуває, то має місце формування низької самоефективності – небажаної індивідуально-психологічної риси, утворення якої теж істотно зумовлюють соціально-психологічні чинники, особливо на ранніх етапах особистісного розвитку).

Завданням дослідження стало з’ясувати змістові зв’язки між схильністю особи до вибору бідності як стилю життя і її психологічною спрямованістю на підвищення самоефективності з використанням засобів, що їх пропонує оточення. З цією метою було опитано 296 осіб: 244 студенти – психологи, політологи та філософи – Київського національного універ-

ситету імені Тараса Шевченка і 52 студенти-психологи Ужгородського національного університету, у т. ч. 60 чоловіків і 236 жінок.

Респондентам було запропоновано анкету, яка складалася, зокрема, із питальника “Психологічне тяжіння до бідності” [7], за яким респонденти поділилися на групи з низьким, середнім та високим рівнем такого тяжіння. Другу частину склав перелік можливих або бажаних цілей (результатів), організаційних форм і методів роботи, конкретних прийомів та способів взаємодії, на які розраховують респонденти в разі звернення по психологічну допомогу.

Зміст цього переліку було визначено протягом тривалої процедури на попередніх етапах дослідження, у результаті чого він набув такого вигляду. Цілі підвищення самоефективності: проявити свою обдарованість і таланти; усвідомити особливості взаємодії з оточенням; підвищити самооцінку; змінити погляди і ставлення; усвідомити свої позитивні і негативні риси; подолати страхи і невпевненість; посилити довіру до оточення; усвідомити особистісні причини своїх невдач; посилити почуття відповідальності. Організаційні форми і методи роботи: лекції, відеопродукція, ознайомлення з літературою; залучення до громадської роботи; розтягнута в часі психологічна підтримка; залучення людей із свого оточення; відвідування закладів для престарілих, інвалідів, сиріт; профорієнтація; психологічний тренінг; залучення до волонтерської діяльності; групова психотерапія; звернення до соціальних служб, центрів зайнятості; залучення до соціальних структур. Прийоми та способи психологічної допомоги: обмін життєвим досвідом; спілкування з особами, які мають проблеми, подібні до своїх; позитивні приклади людей, які досягли успіху; обговорення життєвих сценаріїв; показ привабливості свободи та відповідальності; надання емоційної підтримки, визнання, похвали; спільне планування майбутнього; позитивні приклади людей, які подолали власні негаразди; обговорення переваг здорового способу життя; проектування спільної діяльності; колективне формулювання життєвих цілей.

Порівняння показників респондентів із різним рівнем психологічного тяжіння до бідності показало брак принципових відмінностей між їхніми уподобаннями щодо організаційних форм і методів роботи. Лише на рівні тенденції зафіксовано вищу прихильність осіб із середньою (29,3%) та високою (27,2%) схильністю бути бідними до розтягнутої в часі психологічної підтримки порівняно з тими, у кого така схильність є низькою (17,4%). Очевидно, ті, хто самостійно дає собі раду зі своїми матеріальними проблемами, не потребують (або мало потребують) тривалої постійної допомоги.

Ще одна форма роботи – відвідування закладів для престарілих, інвалідів, сиріт – видається досить привабливою респондентам із високим рівнем тяжіння до бідності (14,4%), менше подобається тим, у кого цей рівень середній (9,1%), та практично не цікавить осіб із низькою схильністю до бідності (2,9%).

Принциповішими виявилися відмінності в оцінці цілей психологічної допомоги. Особливо значуще це стосується бажання подолати страхи і невпевненість, яке найвиразніше показали особи з високим рівнем психологічного тяжіння до бідності (68%), близький до них показник мали особи із середнім рівнем (65,7%), натомість респонденти, яким таке тяжіння мало властиве, істотно менше (37,7%) потребують долати свої страхи й невпевненість ( $p \leq 0,01$ ). Подібним чином розподілилися оцінки потреби підвищити самооцінку: 32,8, 29,3 та 18,8% ( $p \leq 0,05$ ), відповідно до названих груп.

Таким чином, очікування респондентів від можливої психологічної допомоги істотно залежать від їхнього суб'єктивного статусу у сфері власної зарадності щодо матеріальних проблем. Що безпораднішою є особа, то більше вона сподівається на те, що "хтось" може (повинен?) допомогти їй стати сміливішою, упевненішою, прихильнішою до самої себе. Вельми характерним є бажання радше позбутися своїх негативних рис, ніж розвинути позитивні.

Серед прийомів і способів психологічної допомоги найбільш показовими виявилися позитивні приклади людей, які досягли успіху: про свій інтерес до них повідомили 32,8% респондентів, що мають високий рівень психологічного тяжіння до бідності, 42,4% тих, хто має середній рівень, і 53,6% склали особи з низьким рівнем такого тяжіння ( $p \leq 0,01$ ). Виходить, що саме останні, тобто ті, хто найменше потребує власне психологічної допомоги, найбільше орієнтуються на ознайомлення з позитивним досвідом інших людей та, очевидно, готові брати його на озброєння. Натомість проблемні особи такими речами цікавляться менше: переносити на себе чужий досвід їм чи то важко, чи то неохота.

Із цього роду даними кореспондує й оцінка такого прийому, як обмін життєвим досвідом: його вище оцінили особи, не схильні бути бідними (53,6%) порівняно із схильними (40,8%) та, ще більше, із тими, кому властивий середній рівень цієї схильності (35,4%;  $p \leq 0,05$ ).

А ось такий прийом, як спілкування з особами, які мають подібні проблеми, респонденти, що схильні бути бідними, відзначали значуще частіше (40,8%), ніж схильні середньо (19,2%) або мало (17,4%;  $p \leq 0,05$ ). Можна зробити висновок, що в ставленні до оточення психологічне тяжіння до бідності спонукає радше до емоційно насиченого, але навряд чи продуктивного спілкування з до себе подібними, ніж до намагання взяти позитивний досвід інших за керівництво до дії.

Для того щоб з'ясувати, чи впливає усвідомлення особою притаманного їй психологічного тяжіння до бідності на підвищення її само ефективності, частині опитаних – 173 студентам Київського національного університету імені Тараса Шевченка (49 чоловіків і 124 жінки) – було запропоновано виконати ще одне завдання. Після заповнення питальника "Психологічне тяжіння до бідності" вони працювали з переліком рис, що характеризують людей, яким властива схильність бути бідними: пасивність, бездіяльність, вичікувальна позиція; звинувачення на адресу інших,

пошук винуватців; жорстка економія; уникання спілкування; безплідне мріяння, очікування на чудо; упередженість, негативні думки про інших; прагнення до спокійного сімейного життя; непродуктивні способи долання труднощів; домінування стосунків у сім'ї над стосунками поза сім'єю; залежність від інших, очікування на їхню допомогу; слабка орієнтація на кар'єру; сподівання на зовнішні обставини [8–13].

Спочатку потрібно було вибрати риси, притаманні самому респондентові, після чого належало дати короткий опис того, у чому саме кожна з вибраних рис проявляється. Ця робота передбачала спонукання учасників до самооцінки та самоаналізу як евентуально бідних осіб. За результатами такого аналізу респондентів було поділено на дві групи – тих, хто визнає в собі таку схильність, і тих, хто її заперечує.

Лише після виконання цього завдання респонденти оцінювали вищезгадані цілі підвищення самоефективності, організаційні форми і методи роботи, прийоми та способи допомоги як характеристики звернення по психологічну консультацію.

На підставі отриманих даних визначено чотири групи випробуваних: ті, хто має високу схильність до бідності і визнає це (40 осіб); хто має високу схильність до бідності, але заперечує це (29 осіб); хто має низьку схильність до бідності, але визнає її в собі (20 осіб); хто має низьку схильність до бідності і заперечує її (25 осіб). (Для посилення контрастності між досліджуваними групами із вибірки було вилучено респондентів із середнім рівнем тяжіння до бідності).

Далі на основі критерію Фішера було здійснено порівняння відповідей представників цих груп. Практично не було відмінностей у виборі організаційних форм і методів підвищення самоефективності.

Найвиразніші відмінності простежено в оцінках прийомів та способів психологічної допомоги. Зафіксовано істотно вищу орієнтацію осіб, які мають низький рівень тяжіння до бідності, але визнають його в собі, на позитивні приклади людей, які досягли успіху (80%). Обмін життєвим досвідом найбільше приваблює тих, хто має низьку схильність бути бідним і заперечує її (64%). Обговорювати життєві сценарії найчастіше люблять особи з високим рівнем тяжіння до бідності, які його в собі заперечують (51,7%).

Менш виразно поділилися респонденти за оцінкою цілей психологічної допомоги. Проте одна мета – подолати страхи і невпевненість – значуще диференціювала практично всі чотири групи: тих, хто має високу схильність до бідності і визнає це (72,5%); має низьку схильність, але визнає її (55%); має високу схильність, але заперечує це (41,4%); має низьку схильність і заперечує її (12%).

Загалом можна стверджувати, що особи, які обирають бідність як стиль життя, визнають потребу психологічної допомоги для себе. Проте таке визнання має радше екстернальний характер: вони охоче перекладають відповідальність за власну поведінку на інших людей. Ці особи більшою мірою орієнтуються на позбавлення від негативних рис, ніж

розвиток позитивних. Від оточення насамперед очікують на допомогу в подоланні страхів і невпевненості та підвищенні самооцінки. Усвідомлення таких особливостей посилює в них відповідні очікування. На відміну від більш ефективних осіб, вони мало цікавляться позитивним досвідом інших людей та можливостями його використання у власній життєдіяльності. Натомість віддають перевагу малопродуктивному спілкуванню з носіями подібних до їхніх проблем.

### Література

1. *Lewis O.* Five Families. Mexican Case Studies in the Culture of Poverty / O. Lewis. – New York: Basic Books, 1959.
2. *Васютинський В. О.* Культура бідності: соціально-психологічний зміст та інструментарій дослідження / В. О. Васютинський // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Т. XI. – Соціальна психологія. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 119–128.
3. *Бандура А.* Теорія соціального навчання / Альберт Бандура. – СПб. : Евразія, 2000. – 320 с.
4. *Bandura A.* Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective / Albert Bandura // Annual Review of Psychology. – 2001. – Vol. 52. – P. 1–26.
5. *Keplinger A.* Poczucie skuteczności alternatywą dla bierności // Bierność społeczna: Studia interdyscyplinarne / red. nauk. : A. Keplinger / A. Keplinger. – Warszawa : ENETEIA, 2008. – S. 37–53.
6. *Фрейдджер Р.* Личность: теории, эксперименты, упражнения: [учебник] / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен. – 5-е междунар. изд.: – СПб. : Нева; М. : прайм-ЕВРОЗНАК: Олма – Прес, 2001. – 864 с. – (Психол. энцикл.).
7. *Васютинський В. О.* Стиль життя як соціально-психологічна характеристика культури бідності / В. О. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум 2012. – Вип. 30 (33). – С. 19–32.
8. *Кормич Л. І.* Державна соціальна політика та майнове розшарування в Україні [Електронний ресурс] / Л. І. Кормич, Е. А. Гансова – Режим доступу: [http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference\\_2005/section\\_17/Gansova,Kormich.doc](http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_17/Gansova,Kormich.doc).
9. *Сычева В. С.* Бедность и ее измерение / В. С. Сычева // Социология: методология, методы и математическое моделирование. – 2002. – №14. – С. 176–188.
10. *Хомра О. У.* Бідність в Україні: оцінки, наслідки, специфіка характеристик в монофункціональних містах [Електронний ресурс] / О. У. Хомра // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали III міжнар. конф., 2005. – Режим доступу : <http://www.edportal.org.ua>.
11. *Ярошенко С. С.* Синдром бедности / С. С. Ярошенко // Социологический журнал. – 1994. – № 2. – С. 43–50.
12. *Domański H.* Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych [Електронний ресурс] / H. Domański // Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2002. – Режим доступу : [www.cebi.pl/texty/maj03.doc](http://www.cebi.pl/texty/maj03.doc).
13. *Ratecka A.* Wykluczeni, zmarginalizowani, biedni – czy istnieje polska underclass? [Електронний ресурс] / A. Ratecka // Krytyka.org, 2006. – Режим доступу : <http://krytyka.org/index.php/artykuy-naukowe/rone/280>.

### Reference

1. Lewis, O. (1959). *Five Families. Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic Books.
2. Vasiutynskiy, V. O. (2013). Kultura bidnosti: sotsialno-psykholohichniy zmist ta instrumentarii doslidzhennia [Culture of poverty: social and psychological content and the means of the research]. *Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. prats Intu psykhol. im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy* [Issues of the Day of Psychology: Collection of scientific labours of the Institute of Psychology named after H. S. Kostiuk], Vol. XI. Social Psychology, Is. 6, book 1, 119–128. Kirovohrad: Imeks-LTD Publ. (ukr).
3. Bandura, A. (2000). *Teoriya sotsialnogo naucheniya* [Social Learning Theory]. Saint-Petersburg: Evraziia (rus).
4. Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1–26.
5. Keplinger, A. (2008). Poczucie skuteczności alternatywą dla bierności [Feeling of effectiveness as an alternative for passivity]. A. Keplinger (ed.) *Bierność społeczna: Studia interdyscyplinarne* [Social Passivity: Inter-branch Studies], (pp. 37–53). Warszawa: Enetelia (pol).
6. Frager, R. and Fadiman, J. (2001). *Lichnost: teorii, eksperymenty, uprazhneniya* [Personality and Personal Growth]. Saint-Petersburg: Praim-Evroznak (rus).
7. Vasiutynskiy, V. O. (2012). Styl zhyttia yak sotsialno-psykholohichna kharakterystyka kultury bidnosti [Lifestyle as a social and psychological characteristic of the culture of poverty]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies on Social and Political Psychology], 30 (33), 19–32 (ukr).
8. Kormych, L. I. and Hansova, E. A. (2005). Derzhavna sotsialna polityka ta mainove rozsharuvannia v Ukraini [State social politics and property-based stratification in Ukraine], [http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference\\_2005/section\\_17/Gansova,Kormich.doc](http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_17/Gansova,Kormich.doc) (ukr).
9. Sycheva, V. S. (2002). Bednost i ee izmerenie [Poverty and its measuring]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody i matematicheskoye modelirovaniye* [Sociology: Methodology, Methods, and Mathematical Modeling], 14, 176–188 (rus).
10. Khomra, O. U. (2005). Bidnist v Ukraini: otsinky, naslidky, spetsyfika kharakterystyk v monofunktsionalnykh mistakh [Poverty in Ukraine: the estimations, the consequences, and specific of the characteristics in the mono-functional towns], <http://www.edportal.org.ua> (ukr).
11. Yaroshenko, S. S. (1994). Sindrom bednosti [Poverty syndrome]. *Sotsiologicheskii zhurnal* [Sociological Journal], 2, 43–50 (rus).
12. Domański, H. (2002). Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych [Poverty in the post-Soviet societies], [www.cebi.pl/texty/maj03.doc](http://www.cebi.pl/texty/maj03.doc) (pol).
13. Ratecka, A. Wykluczeni, zmarginalizowani, biedni – czy istnieje polska underclass? [The rejected, marginalized, and poor people: does the Polish underclass exist?], <http://krvyka.org/index.php/artukuy-naukowe/rone/280> (pol).

**Васютинский В. А. Цели и способы психологической помощи носителям бедности как стиля жизни**

В процессе опроса 296 студентов были скоррелированы уровни психологического тяготения к бедности и его осознания, выбор целей повышения само-